

jedini »put prianjanja duhu liturgije, a *plemenita jednostavnost* najbolji način sažimanja temeljnih kriterija liturgijske estetike.« Za obredno osjećanje Žižić ističe da ono pokazuje čvrstu vezanost uz simboličku evidenciju povjerenja. »Estetika u redu Objave pokazuje da vjera nije gluho i slijepo pojmovno ponižanje uma u istinu Božju, nego osvjedočena refleksija tijela i osjeta zahvaćenih onim činom kojim se Bog objavljuje.« Pisac uvjerljivo govori o važnosti osjeta u liturgijskim obredima, jer u njima treba sudjelovati čitav čovjek, sa svim svojim moćima. Ova su dva poglavlja knjige najopširnija i »najteža« jer u sebi uključuju razmišljanja koja su bliska i filozofiji i teologiji te na osebujan način žele dati zaokružena razmišljanja. Zbog svoje »složenosti« ponekad su možda pojedine formulacije premalo koncizne i jasne.

Prva dva poglavlja bave se temama križa i ikonografije u ranokršćanskoj liturgijskoj umjetnosti, zadržavajući se posebno na baštini stare Salone. Odlukuju se preglednošću prikazivanja, temeljenom uglavnom na radovima drugih stručnjaka s toga područja.

Četvrto je poglavlje posvećeno liturgijskoj glazbi, promišljajući o njoj u okviru napetosti koja postoji između očuvanja glazbene baštine i sadašnje liturgijske prakse. Ovamo se mogla u cjelokupnu baštinu Crkve (gregorijansko pjevanje) uključiti i barem kratka refleksija o našoj staroslavenskoj (glagoljaškoj) pjevačkoj tradiciji, kao što je u sklopu općenitoga govora o liturgijskoj likovnoj umjetnosti bilo riječi o baštini stare Salone.

Ovo je vrijedna knjiga koja svojim sadržajem popunjava kod nas dosta prazan prostor s obzirom na tematiku koju obrađuje. Ostvarenje cilja koji si je autor zacrtao u pisanju niza knjiga — a to je liturgijska umjetnost u svim njezinim vidicima — unaprijed nas raduje. Djelo

će biti korisno ne samo stručnjacima na području estetike, umjetnosti i liturgije, nego i širem krugu čitatelja koji se zanimaju za ono što je »lijepo«, osobito u kršćanskoj liturgiji. Svako djelo s područja teologije u našoj mjesnoj Crkvi obogaćuje, širi i produbljuje važne spoznaje, jer, kako reče ugledni teolog p. Rudolf Brajičić (sada već pokojni), »naš je narod teološki neishranjen«. Ovakva i slična djela sigurno ga dobro »hrane«.

Žižić je osoba široke kulture s osobitim osjećajem za lijepo, odnosno za umjetnost. To mu mnogo pomaže da kao teolog–liturgičar dublje uđe u razmatranje odnosa i povezanosti liturgije i umjetnosti. Knjiga ima i više prikladnih slika (napose onih vezanih za novu salonitansku baziliku), koje izvrsno ilustriraju ono što se donosi u tekstu. Autorovo bogato znanje, što pokazuje i korištena literatura (pretežno na talijanskome jeziku), omogućilo mu je da napiše zanimljivo i vrijedno djelo.

Marijan Steiner

Iv Kongar [Yves Congar], *Devet vekova kasnije. Beleške uz »Istočni raskol«*, Beogradska nadbiskupija, Beograd, 2014, 202 str.

U izdanju Beogradske nadbiskupije izašao je prijevod knjige *Neuf cents ans après. Notes sur le »Schisme oriental«* jednoga od velikih teologa XX. stoljeća, francuskoga dominikanca i kardinala Yvesa Congara. (Povodom njezina objavljivanja i 20. godišnjice autorove smrti održan je 28. svibnja 2015. na Pravoslavnom bogoslovnom fakultetu Univerziteta u Beogradu studijski dan. Na njemu su sudjelovali katolički i pravoslavni teolozi, uz nazočnost kardinala Kurta Kocha, predsjednika Papinskoga vijeća za jedinstvo kršćana). Poznavatelji Congarovih djela na hrvatskome govornom području upoznati su s činjeni-

com da je prijevod istoga djela izašao na hrvatskome jeziku pod naslovom *Istočni raskol. Bilješke*, i to u dva izdanja, u nakladi Instituta za teološku kulturu laika u Zagrebu. Međutim, to ne umanjuje značenje ovoga novog izdanja, ponajviše jer je predgovor ovom izdanju iz pera svećenika Srpske pravoslavne Crkve dr. Zorana Đurovića smješta u kontekst »vodenja konstruktivnog ekumenskog dijaloga« (str. 18). Đurović priznaje da »forma knjige nije i jedini način za promovisanje tog dijaloga, ali svakako nije ni put kojim ne treba ići. Dijalog se vodi kako na zvaničnom, to jest visokom nivou između ovlašćenih lica i mešovitih komisija, tako i posredstvom naučno–kulturne razmene« (str. 18). Osim predgovora, ovo je izdanje obogaćeno i izabranom bibliografijom Congarovih djela.

U vremenu u kojem gotovo svakodnevno biva prolivena krv kršćana ujedinjenih u svjedočanstvu vjere u Uskrsloga i u kojem smo svjedoci ohrabrujućih riječi i gesta na polju približavanja Katoličke Crkve i istočnih crkava, ova knjiga predstavlja još jedan nov i poželjan korak u tome procesu.

U ovome djelu Congar nastoji iznijeti svoja razmišljanja o razlozima razjedinjenja Crkava kojega je »Istočni raskol« godine 1054. samo, da pojednostavljeno kažemo, prihvaćanje već faktički postojećeg stanja. Autor drži da je raskolu pridonijelo rastuće otuđenje, *estrangement*, ohlađenje prijateljstva i uzajamnih odnosa. Ovo otuđenje Congar će razmotriti pod trima različitim vidicima, koji čine i tri poglavlja knjige, krećući od vanjskih čimbenika prema onim unutarnjima. To su politički vidik, kulturno–religijski i ekleziološki vidik.

Razni su politički čimbenici koji su doprinijeli otuđenju Istoka i Zapada. Kao prvi među tim čimbenicima Congar navodi pojavu cara Konstantina. Osim što je sjedište Carstva premješteno u

Konstantinopol, u Konstantinovo vrijeme formira se ideja o poistovjećivanju stvarnosti Crkve sa stvarnošću Carstva, tj. crkvenoga sjedišta sa sjedištem Carstva i povezivanje sveg života Crkve s Carem i njegovim autoritetom. Carski upliv u život Crkve doveo je do određene ovisnosti Istoka o carskoj vlasti, dok je, s druge strane, Rim slijedio logiku univerzalne Crkve okupljene oko svoga primata. Sve je to dovelo do toga da su ekleziološke tekovine Zapada ostale tude Istoku, dok je istovremeno Zapad izgubio smisao za lokalnu Crkvu. Drugi je politički čimbenik koji je doveo do otuđenja Muhamed i pojava islama koja je u mnogočemu priječila vezu s Rimom, ali i s drugim istočnim kršćanskim zajednicama. Treći uzrok, koji Congar spominje, jest Karlo Veliki. Njegovo je krunjenje u božićnoj noći 800. godine Bizant doživio kao pravu izdaju. Križarski ratovi, koje je uz osvajanje i razaranje gradova nastanjenih istočnim kršćanima pratila i latinizacija istočnih obreda, dodatno su doprinijeli otuđenju. Congar zaključuje ovo poglavlje konstatacijom da na strani pravoslavnih postoji kompleks nepovjerenja koji podupire instinkt za održanjem.

Drugo poglavlje donosi činjenice kulturno–religijskoga reda. Među njima prvo mjesto zauzima pitanje jezika. Različitost jezika doprinosi nerazumijevanju i otežavanju međusobnih odnosa. Uz jezik, tu su i druga međusobna predbacivanja kao što su suptilnost, himbenost i neiskrenost Grcima te barbarstvo i nekultura Latinima. Jedan je od snažnih čimbenika i obred. Dok je u prvim stoljećima obred označavao jedan konkretan način vršenja bogoslužja te je vladala određena sloboda i razmjena, u moderno doba obred postaje apstraktna realnost, biće koje postoji samo za sebe. Pitanje obreda poistovjetilo se s pitanjem same Crkve. Na to se nadovezuju teološka metoda i razlike

u doktrinarnim pojmovima. Od kraja jedanaestoga do kraja dvanaestoga stoljeća na Zapadu je nastupila presudna povijesna prekretnica. Congar uočava promjene težišta s esencije na egzistenciju, od simbola na dijalektiku, tj. od sintetičkoga na analitički pristup koji je na Zapadu otvorio put skolastici, dok je Istok veću važnost pridavao otačkim tekstovima i saborskim kanonima.

U posljednjem poglavlju Congar predstavlja činjenice ekleziološke naravi. Drži da već od samoga početka ili barem od konstantinovskoga mira postoji određen dualizam, dva crkvena svijeta, što podupire raznim primjerima razilaženja Istoka i Zapada kao što su npr. različita stajališta po pitanju arijanizma, pelagijanizma, monofizitizma ili nestorijanizma. Tu je onda i različito shvaćanje liturgije koja je na Istoku mnogo raskošnija, dok Zapad teži jednostavnosti i trezvenosti. Postavlja se pitanje: može li se govoriti o dvjema ekleziologijama? Congar drži da s dogmatskoga stajališta ne postoje dvije ekleziologije, otajstvo Crkve sasvim je isto i na Istoku i na Zapadu. Međutim, razlike postoje u kanonskim tradicijama koje su s vremenom poprimile snagu dogme. Istok je priznavao primat rimskoga biskupa, međutim, nikada nije donesena formula o općem prvenstvu božanskoga prava. O tome niti Oci nisu ostavili nikakva teološkog teksta. Ako je Istok i priznavao Rimu prvenstvo, nikada u to prvenstvo nije uključivao isti sadržaj. Rimu se kao prvoj stolici priznaje pravo posredovanja, da čuva čistoću tradicije, ali ne da određuje i uređuje život crkava. Citirajući Batiffola, Congar navodi kako Istok nije razumio prvenstvo rimskoga biskupa u smislu ovjekovječenoga Petra, koji ima njegovu odgovornost i njegovu vlast. Istok nije nikada shvatio tu vječnost i tu trajnost.

U zaključku Congar navodi kako je raskol, dogmatski i kanonski, nastao

u prvom redu zbog odbijanja Istočne Crkve da se podvrgne primatu Rimske Stolice. Međutim, konkretno je on plod postupnoga i općega *estrangementa* koji nastaje kada se čovjek vlada kao da ne sačinjava jedno tijelo s drugima. Takvo se stanje nastavlja i danas ondje gdje se pristaje uz stavove *estrangementa* i čine se ista djela koja su dovela do toga da se moralo ustanoviti da više ne sačinjavamo istu Crkvu kao cjelinu.

Kao što je već ranije spomenuto, prijevod ovoga Congarova djela želi biti doprinos konstruktivnomu dijalogu između Istoka i Zapada. Kao što je raskol bio plod dugotrajnoga procesa međusobnog udaljavanja, proces ponovnoga zbližavanja iziskuje napore koji će u iskrenome dijalogu stvarati preduvjete za međusobno povjerenje. U tom smjeru učinjeni su mnogi koraci, no preostaje još puta koji treba prijeći. Ohrabrenje su riječi i geste poput onih koje je 30. studenog 2014. u svome posjetu ekumenskom patrijarhu Bartolomeju I. izrekao biskup Rima Franjo: »Susresti se, gledati lice jedan drugoga, izmijeniti zagrljaj mira, moliti jedan za drugoga temeljne su dimenzije onog puta prema uspostavi potpunog jedinstva kojem težimo [...] koji ne znači niti podvrgavanje jednog drugome, niti apsorpciju, nego radije prihvaćanje svih darova koje je Bog dao svakome kako bismo objavili čitavome svijetu veliko otajstvo spasenja koje po Duhu Svetome ostvaruje Isus Krist. Želim uvjeriti svakoga od vas da prema ostvarenju željenoga cilja potpunoga jedinstva Katolička Crkva ne želi nametnuti nikakav zahtjev doli ispovijedanja iste vjere.«

Danijel Koraca